

שמות: האם מתחייבים לתת צדקה במחשבה בלבד

פתיחה

בפרשת השבוע מסופר על בריחתו של משה למדיין מאימתו של פרעה, ובמעמד הסנה בו מצווה הקב"ה את משה לשוב חזרה למצרים: "וַעֲתָה לָלֶךְ וְאֶשְׁלַחְךָ אֶל-פְּרַעֲהוּ וְהוֹצֵא אֶת-עַמִּי בְנֵי-יִשְׂרָאֵל מִמִּצְרָיִם". משה חשש שאהרן יכעס עליו ויקנא בו על שלקח לו את ההנהגה, אולם הקב"ה גילה לו, שלא זו בלבד שאהרן לא יכעס - אלא שישמח בליבו על כך. ובלשון המדרש (ילקוט שמעוני): "אמר משה, עד שלא עמדתי היה אהרן אחי מתנבא להם שמונים שנה, עכשיו אני בא לתחומי של אחי שיהיה מצר בכך, אמר לו הקדוש ברוך הוא, אהרן אחיך אינו מצר בדבר הזה אלא ישמח, תדע לך שהוא יוצא לאנפטי (= לתחום) שלך שנאמר הנה הוא יוצא לקראתך וראך ושמח בליבו".

בעקבות אהרן ששמח בליבו נעסוק השבוע בשאלה, האם יש משמעות הלכתית להרהור הלב, ובשתי שאלות מרכזיות הנובעות משאלה זו: האם המהרהר קריאת שמע או ברכה בליבו יוצא ידי חובה. והאם כאשר אדם מחליט בליבו לתת צדקה, עליו לתת אותה או שאין בכך התחייבות.

הרהור בקריאת שמע

האם יש משמעות להרהור קריאת שמע? המשנה במסכת ברכות (כ"ב) פוסקת, שאם אדם נטמא ומשום כך אינו יכול לקרוא קריאת שמע, עליו להרהר את המילים בליבו. בעקבות כך נחלקו בגמרא רבינא ורב חסדא, האם הרהור נחשב כדיבור, ומדוע יש עניין להרהר את קריאת שמע בלב:

א. רבינא סובר שהרהור נחשב כדיבור, ולראייה שהמשנה מחייבת להרהר את קריאת שמע. אם הרהור כדיבור מדוע לא אומרים בפה את קריאת שמע? מתרץ רבינא, שהגמרא אסרה על הטמא לומר קריאת שמע כמו שנאמר הדברים בהר סיני, במילים, אבל הרהור לא נאסר.

ב. רב חסדא חלק וסובר שהרהור לא נחשב כדיבור, ובטעם הדבר שיש בכל זאת משמעות יש להרהר את קריאת שמע מתרצים רבי אלעזר ורב אדא בר אבהו, שעל מנת שאותו טמא לא יראה בשתיקתו כפורק עול בשעה שכולם קוראים קריאת שמע, חייבו אותו חכמים בהרהור, למרות שהוא לא יוצא בכך ידי חובה.

פסק הראשונים

נחלקו הראשונים בפסק ההלכה:

א. **התוספות** (ד"ה ורב חסדא), **רבינו יונה** (יב"ע"א בדה"ר), **המאירי** (שם) ורוב הראשונים, פסקו להלכה כדעת רב חסדא שהרהור לא נחשב כדיבור, ולכן המהרהר קריאת שמע בליבו לא יוצא ידי חובה. בטעם פסיקתם נימקו, שכאשר הגמרא דנה בשיטת רב חסדא, רב אלעזר ורב אדא בר אבהו מתרצים את הקושיה על דבריו, מוכח שפוסקים כשיטתו.

ראייה נוספת לפסק זה הביא רבינו יונה בשם הגאונים, שהגמרא במסכת שבת (ק"ג ע"א) כותבת שמותר להרהר בשבת בענייני חול, כיוון שלא נאסר הרהור בדברי חול בשבת. לעומת זאת, הרהור בדברי תורה בבית הכסא נאסר כיוון שנאמר 'והיה מחניך קדוש'. מוכח, שהרהור לא כדיבור, ורק בבית הכסא יש דין מיוחד. ובלשונו:

"ולענין פסק הלכה נקטינן כרב חסדא דאמר הרהור לאו כדבור דמי דסוגיין דגמרא כותיה אזלא, וכן פסקו הגאונים ז"ל. והביא ראייה לדבריהם מדאמרין במסכת שבת פרק שואל... והנה נראה מכאן בפירוש שלא אמר הרהור כדבור אלא גבי ענין זה בלבד משום דכתיב והיה מחניך קדוש אבל בשאר מילי הרהור לאו כדבור דמי."

ב. **הסמ"ג** חלק ופסק כדעת רבינא שהרהור כדיבור, וכן פסק להלכה **התוספות רי"ד** (ד"ה אמר). הסיבה לפסיקתם היא, שמספר דפים קודם (טו"ב) כאשר הגמרא דנה בשאלה האם צריך להשמיע לאוזן את המילים כאשר קוראים את קריאת שמע, היא פוסקת כדברי המקל, אז גם בסוגיה זו כאשר הגמרא מביאה מחלוקת הלכה כדברי המקל.

ג. **הרמב"ם** (קריאת שמע ב, ח) בדעת ביניים פסק, שהקורא קריאת שמע בהרהור לא יוצא ידי חובה, אך המברך שאר ברכות בליבו בדיעבד יוצא ידי חובה (ברכות א, ז). בטעם החילוק ביאר **הב"ח** (או"ח סב, ד) שרק בקריאת שמע שכתוב 'ודיברת בם' חובה להוציא בפה, ולא בשאר הברכות.

פסק השולחן ערוך

כיום טומאת קרי' בפשטות לא נוהגת (עיין בדף לפרשת אמור שנה ג'), כך שגם טמא קורא קריאת שמע ואין השלכה למחלוקת הגמרא מה דינו של בעל קרי' בקריאת שמע. אמנם, השלכה למחלוקת תהיה בשאר מקרים בהם אדם הרהר ברכה בליבו. ודנו בכך האחרונים בעקבות סתירה **בשולחן ערוך** האם הרהור נחשב כדיבור כרבינא, או לא נחשב כדיבור כרב חסדא:

מצד אחד פסק השולחן ערוך בהלכות ברכות (או"ח קפה, ב), שיש חובה לברך את ברכת 'המוציא' בפה ממש, ומשמע שהלכה כדעת רוב הראשונים שהרהור לא נחשב כדיבור. כך עולה מדבריו גם בהלכות קריאת שמע (או"ח סב, ג) שם הוא פוסק, שצריך להוציא את המילים של קריאת שמע (ולכתחילה גם להשמיע לאוזניים).

מצד שני בהמשך דבריו פסק **השולחן ערוך** (שם, ד), שבמקרה בו אדם אנוס או חולה ולא יכול להוציא את קריאת שמע בפיו, הוא יכול להרהר אותם בליבו ולצאת ידי חובה. לפי דברים אלו משמע שהרהור כן כדיבור, ולכן כאשר הוא מהרהר את קריאת שמע הוא יוצא ידי חובה, ולא כפי שראינו לעיל.

יישוב הסתירה

האחרונים הביאו לפחות שתי אפשרויות כדי ליישב את פסק השולחן ערוך:

א. **הפרי מגדים** (משבצות זהב שם, א, טען שמדאורייתא, כולם מודים שהרהור נחשב כדיבור, אלא שלדעת רב חסדא (וכן פסק השולחן ערוך) חכמים גזרו שצריך להוציא דווקא בפיו. משום כך במקום אונס, בו אי אפשר להוציא בפיו, חכמים פסקו שאפשר להסתמך על הדין המקורי, שמדאורייתא יוצאים ידי חובה בהרהור בלבד, ולכן יש להרהר קריאת שמע בלב.

גם מדעת **הט"ז** (שם, א) עולה שהבין כפרי מגדים, שבמקום אונס מותר לכתחילה להרהר. הוא כתב, שבמקרה בו אדם מתעורר בלילה ואין לו מים ליטול ידיים ולהוציא את שם השם בקדושה - מותר לו להרהר ברכה בליבו, וכן פסקו **החיי אדם** (ה, טז) ו**הברכי יוסף** (דין ד) שהוסיף, שאפשר לצרף את דעת הסמ"ג שראינו לעיל שהרהור נחשב כדיבור. ובלשון החיי אדם:

"צריך להוציא הברכה מפיו ולהשמיע לאזניו. ובדיעבד אפילו לא השמיע רק שהוציא מפיו, יצא. ואם לא הוציא כלל מפיו רק שהרהר בליבו, צריך עיון. ולכן אם הוא אנוס ודחוק לשתות בלילה וכיוצא בו והוא במקום שמותר בהרהור ואסור בדבור, כדלעיל כלל ג', מותר לסמוך על זה ויהרהר הברכה בליבו."

ב. **הפרי חדש** (סב, ד) ו**המשנה ברורה** (שם, ז) חלק וסברו שלא יוצאים ידי חובה בהרהור כלל, כיוון שרוב מוחלט של הראשונים פסקו שהרהור לא כדיבור כלל. ביישוב הסתירה בשולחן ערוך כתבו, שכאשר השולחן ערוך פסק שאדם אנוס יוצא ידי חובה בהרהור, אין כוונתו לומר שממש יצא ידי חובה, אלא שהקב"ה ייתן לו שכר על השתדלותו - ולכן כאשר החולה יבטיח מהמחלה ויוכל שוב לדבר, עליו לקרוא שוב קריאת שמע כדי לצאת ידי חובה (ועיין עוד בדבריו באו"ח צד, כא).

מסקנה דומה אך מטעם אחר, יש ב**שלי"ה** (מובא במגן אברהם סב, ב). לטענתו, כאשר פסק השולחן ערוך שיש להרהר בלב במקום אונס, אין הכוונה שצריך להרהר את מילות הברכה, אלא להרהר שמעיקר הדין צריך לברך על השתייה וכדומה, ועל הצער שאי אפשר לברך בגלל הטינוף. ברור לשיטתו, שכאשר הסתלק האונס יש לברך שוב, שהרי מעולם לא הרהרו את הברכה בלב.

הרהור בצדקה

האם יש משמעות להתחייבות לצדקה במחשבה? הגמרא במסכת ראש השנה (ו ע"א) פוסקת, שאם אדם התחייב כדיבור לתת צדקה ויש עניים באזור, הוא חייב לתת את הכסף מיד (עיין בדף למטות שנה ב'). נחלקו הראשונים ובעקבות כך השולחן ערוך והרמ"א מדוע חובה לתת, הרי בדרך כלל כדי שתהיה משמעות הלכתית יש צורך בעשיית מעשה, וכאן היה דיבור בלבד:

א. **הטור** (חו"מ רמג, ב) ובעקבותיו **הרמ"א** (יו"ד רנח, יג) הבינו, שאדם מתחייב לתת צדקה כדיבור בלבד, מדין 'אמירתו לגבוה כמסירתו להדיוט' המובא בגמרא בקידושין (כח ע"ב). הגמרא פוסקת, שכאשר אדם מקדיש חפץ או מתחייב לתת צדקה למקדש, אין צורך במעשה בכדי שתהיה השפעה למעשיו, אלא עצם האמירה נחשבת כמעשה - והוא הדין בנתינת בצדקה.

ב. **הרמב"ם** (מתנות עניים ח, א) ו**הרא"ש** (כלל יג, א), ובעקבותיהם **השולחן ערוך** (יו"ד רנח, ג) הבינו, שאדם מתחייב לתת צדקה כדיבור בלבד, כיוון שהתחייבות לתת צדקה נחשבת כנדר. הסיבה שלא הסכימו לכך שנתנית הצדקה מחייבת מדין 'אמירתו לגבוה כמסירתו להדיוט', כיוון שלא קיבלו את הנחת הרמ"א, שהתחייבות לצדקה בזמן הזה נחשבת כמו הקדש.

השלכות למחלוקת

המחלוקת בין השיטות בטעם שהתחייבות לצדקה מחייבת, הובילה לשתי נפקא מינות בין השיטות:

נפקא מינה ראשונה תהיה במקרה בו אדם לא אמר בפיו שהוא מתחייב לתת צדקה, אלא גמר בליבו באופן מוחלט לתת צדקה. לדעת השולחן ערוך הוא לא חייב לתת, שכן לנדר משמעות רק כאשר נודרים בפה ממש. לעומת זאת לדעת **הרמ"א** (יו"ד רנח, יג), כשם שמחשבה להקדיש חפץ כלשהו לבית המקדש מחייבת, הוא הדין בצדקה. ובלשונם:

מקרה דומה (בח"מ ריב, ח) ישנו בדין אדם שקנה קרקע על דעת שתהיה שייכת לצדקה, ולא אמר בפיו בפירוש בשעת הקנייה שכן כוונתו. לדעת השולחן ערוך, מכיוון שהמקדיש לא הוציא בפיו בפירוש שהוא נותן את הקרקע לצדקה, הוא לא מחייב לתת אותה. הרמ"א לשיטתו חולק וסובר שגם במחשבה בלבד מתחייבים, ולכן הקרקע תהיה שייכת לצדקה ברגע הקנייה. ובלשונם:

"קנה קרקע אדעתא שיעשנו הקדש ולא הוציא מפיו כלום, יש אומרים דכיון שגמר בלבו לתת לצדקה חייב ליתן ויש מי שאומר דאף על גב דכתיב כל נדיב לב עולות חולין מקדשים לא ילפינן והאידינא כל הקדש יש לו דין חולין הילכך כל שלא הוציא בשפתיו אינו כלום (רמ"א: ויש להחמיר כסברא הראשונה ועיין ביורה דעה סוף סימן רנ"ח)."

נפקא מינה שנייה: הגמרא במסכת קידושין (ו ע"א) פוסקת, שאדם יכול לתת לחברו מתנה, ובתנאי שיחזיר אותה לאחר השימוש. לכן לדוגמא, ראובן יכול לתת לשמעון במתנה את האתרוג שלו ביום ראשון סוכות ואף הוא יצא בו ידי חובה (שכן הוא מקיים את דין 'לכם'), ובלבד שישב אותו לראובן לאחר השימוש. מה הדין, כאשר מקבל המתנה התחייב לתת אותה לעניים?

א. לדעת **השולחן ערוך**, כיוון התחייבות לצדקה פועלת מטעם נדר, כאשר אדם נודר את החפץ לצדקה, אין הכוונה שמקבל הצדקה זכה בו, אלא רק שהנדר מתחייב לתת אותו. משום כך כאשר יגיע מועד החזרת החפץ לבעלים המקוריים, החפץ עדיין נחשב ברשותו והוא חייב להשיבו, וכך פסק **קצות החושן** (חו"מ רמא, ז).

ב. לעומת זאת לדעת **הרמ"א**, החובה לתת את הכסף לצדקה פועלת מחמת 'שאמירתו לגבוה היא כמסירתו להדיוט'. משום כך, כשם שבהקדש כבר ברגע האמירה החפץ הופך להיות מוקדש - ממילא דין זהה יהיה בצדקה, ומיד כאשר התחייב מקבל המתנה לתת את החפץ לצדקה העניים זכו בו, וכאשר יגיע מועד החזרת החפץ הוא יצטרך לשלם לבעל החפץ כסף, ולא את החפץ עצמו.

שבת שלום! קח לקרוא בבית, או תעביר בבקשה הלאה על מנת שעוד אנשים יקראו...